

5. Մ. Իմինի գրառքներն ենք հրատարակելու Պր. Գր. Խալաթեանց ի Մոսկուս հրատարակեց հանգուցեալ Մ. Իմինի՝ Հայոց գիտարանութեան, հնարասութեան, պատմութեան, մատենագրութեան եւ պատմութեան վրայ 1858—1884 հրատարակած այլեւայլ աշխատարարութեանց նոր տպագրութիւնը, մէկ հատորի մէջ ամփոփուած (տ. թերթի Ժամեւը)։ Ասոնց մէջ էան մէկ քանի նոր չհրատարակեալ գրութիւններն ալ։ Այս հրատարակութիւնն Բ. Գիլլիքն է Մ. Իմինի հաստատած «Ազգագրական ֆունդին» հրատարակութիւններուն։ (Առաջինն է Մ. Խորենացւոյ ուսուցիչ Թարգմանութեան Բ. Տպագրութիւնը)։ Պր. Գր. Խալաթեանց միւսերոնց Ժամանակ հրատարակեց «Հայկական վեպը» վերնագրով ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը Մ. Խորենացւոյ վրայ, որոյ մասին ընդարձակագոյն տեղեկութիւն կը գտնեն հետաքրքիրը թերթիս այս թիւոյն մէջ։

Հ. Գ. Գ.

ԱՅԳԱՅԻՆ ԹԵՐԹԵՐԸ ԹԱՂԱՔՓՈՒՆՉ

1. Ժիւական դպրոցի նպաստ մը։ — 2. Հայոց թիւն ի Կովկաս եւ Անդրկովկաս։ — 3. «Մասիս» դարձեալ այլադիւրեմալ։ — 4. Պր. Գրիգոր Խալաթեանց։ — 5. Անթիւսահրութեան տարածումը Ժողովրդեան մէջ։ — 6. Հայ ուսանողներն յիշեցէր։ — 7. Մոսկուս Խորենացւոյ «Հայոց Պատմութեան» աշխատանքը Թարգմանութիւնը։ — 8. Համբարձումն ամսն ի հայս։ — 9. Հին Անտառն մը։ — 10. Հինգ հազար ըսքիւնի նստակ։ — 11. «Հ. Խալաթեանց» անտառիւթեան պատասխան։ — 12. Հայ երեւելիներն պատուուած։ — 13. Բազուի Մարդասիրական ընկերութիւնը։ — 14. Շրջապատարներ։ — 15. Հայ նախարհներն ի Գաղղիա։

1. Դրեալս Գրիգորի նպատակ մը։ Չարքաթայան «Արձագանդին» (Թիւ 51) գրութեւ թղթակցութեան մը մէջ կոչ հետեւեալ կտորը։ «Անցեալներում Չարքաթայան վախճանեց յարգելի քաղաքային Առուստանուսը Չարքաթայ, որի Ժամանակները 200 ր. նուիրեցին Եւրոպայի ծխակապի գարոյնին։ Այժմ, ինչպէս լուսն է, հանգուցեալ Ժամանակները մտադիր են խոտաշոյժ 200 րուբլան տեղադրել 800 րուբլի եւս այն պայմանով, որ գումարը մնայ անձեռնմխելի եւ նրա տոկոսով մի քանի շքուսք աշխատանք տալովին ուսումնասիրանում»։

2. Հայոց թիւն ի Կովկաս եւ Անդրկովկաս։ «Մշակի» մէջ (Թիւ 50) տպուած է այս հետեւեալ հետաքրքրական տեղեկութիւնը։ Թէեւ «Եթէ այս վիճակագրութիւնը ճիշդ է, ընդհոյ բաւական պատշաճ կայ, սակայն քանի որ 1886 թ. ինչ հրատարակված վիճակագրական տեղեկութիւններին եւ այլ պայշանեանց ցուցանիշներին հիման վրայ, կազմուած է այս հաշուաշխարհը, կրնանք ամենայն

վերապահութեամբ ընդունիլ, նկատողութեան տանելով նաեւ (1886—1898) տասը տարւան մէջ բնակչոյ աւաճումը։ Համառոտութեան համար տարկուած ենք համեմատական թիւերն իրոյ թիւը։ Եւ միայն Հայերու թիւը յուսով բերելու հայ.

1. Թիֆլիսի նահանգին մէջ	211,743	24 19
2. Գուրիային	16,399	1 77
3. Երեւանին	375,700	56 04
4. Գանձակին	258,324	35 43
5. Բաքուին	55,459	7 78
6. Գաղաթանի շրջանին	1,054	0 18
7. Կարսին	37,094	21 32
8. Չարքաթային	521	0 65
9. Չեռնոմորեան	2,077	6 83
Երեւն ամբողջ Անդրկովկասի մէջ	958,371	20 04
10. Կարսին շրջանին	9,308	0 67
11. Թիֆլիսին	12,968	1 70
12. Ստաւրոպոլ.	4,813	0 70
Հիւս. Կովկասի մէջ	27,089	0 96

Սրանից երեւում է, որ ամբողջ Կովկասի ազգաբնակչութեան թիւն է 7,611,671, որի մէջ հայերի թիւն է 985,460 եւ 9/0 տոկոսը 12 95։

Եթէ այս վիճակագրութիւնը ճիշդ է, ուրեմն ամբողջ Կովկասում հայերը մինչեւ անգամ մի միլիոնի չափ չեն հասնում եւ կարծում են ընդհանուր ազգաբնակչութեան մինչեւ 13 0/0, իսկ Անդրկովկասում կարծում են 20 0/0։ Հայերի ամենախիտ բաշխութիւնը գտնուած է Ալեքսանդրոպոլսում (91 0/0), Ախալքալքի գաւառում (71 0/0), Կարս-Բայազէտին եւ Երեւանի գաւառներում (64 0/0) եւ Շաշու գաւառում (58 0/0)։

Կարգով բողոքներին ազգաբնակչութեան աւաջ կը բերենք մի քանի թուանշաններ. Թիֆլիսում հայերի թիւն է 55,553. Երեւանում — 7,142. Ալեքսանդրոպոլսում — 22,921. Հին-Կաթիլեանում եւ Օրտաքաթում միասին — 2,452. Կարս-Բայազէտում — 7,426. Գանձակում — 8,914. Կաթուս — 4,666. Շաշում — 15,188. Բազում — 29,490. Զամախում — 3,962։ Այդ հայերն 1886 թ. ինչ եւ կարգված, Հայոց թիւը կը համարուէր ցայժմ ի Ռուսաստան իբր 1 1/2 միլիոն։

3. «Մասիս» գործելու այլեւայլ մէջ։ Արգել ամսը «Դաւանի վիճի» մէջ (Թիւ 19) գրած է կերել թէ «...Մասիս» եւ այլ շատ մը լրագիրներ իրենց բաղմունքով շրջանին մէջ ձեռագիրութեան (metamorphose) ամեն տարիներէն անցան, եւ կու տարբերութեան հանգամանք մ'առին... երկրորդը (այսինքն «Մասիս») իբր գաղափարականութեան թերթի (թէպէտ լրագրութեան հրատարակէ՛ն՝ անձայն ու անշշուկ աներեւութայն է «Մասիս»)։ Արգել իմանալ թիֆլիսի պիտի արքիմանդ գաթեմէն «Մասիս» բառ «Արեւելքի» (16 Մայիս) եւ «Կրօնականութիւն» այս անգամ. եւ պիտի հրատարակուի։ Արմայ։ Մասնագիտական թերթ մըն էր վերջին անգամուս «Մասիս», ուստի եւ իբրեւ ծանօթագրութեան թերթ անէր կամ պիտի անհետար հայ լրագրութեան մէջ իւր անընդ. ապաւնի՛ր կը խառնուէր գտնէ երկրամասնայ կեանքը, քանի որ ուսումնական

խորհուրդն իւր «Թեւոց» տակաւած էր «Մարտի» հրատարակութիւնը: Քանի որ ամիս յաջապակէս շարունակեց այս բնթացը: Բայց մեզի անծանօթ պատճառներով ոտկաւեցաւ: «Մարտ» ուրիշ ձեւաց մէջ ապաւինելու: Գրատարարակ «Մարտի», հրատարակութեան աւթիւ գիտողութիւն մ'ըսած էինք (Թեւեւ բերանացի...) թէ մեծ սխալ մը գործուած է՝ պլելույլ ծանօթ եւ անծանօթ ուսուցչաց անուանացանկին մէջ, (որուն մեջէն կրնանոր ամենայն անգործութեամբ խղճի՝ փառաբանաց շարք մը տարւիլ, որոնց գործակցութիւնն անուանական էր միայն էր — nomina sunt odiosa — մեկուն անունը գոնէ՝ առանց իւր գիտութեան տեսնած էր ցանկէ մէջ), անդիշտակ թաղով ամենածանօթ գրատարակի մը անունն, որ էր Պր. Աբաբանգ: Պր. Աբաբանգ արդէն մէկ տարի հրատարակած էր նոյն ուղղութեամբ «Շաղկիւր», ուստի եւ եթէ «Մարտի» համար ազատհալուած ըլլար իւր գործակցութիւնը, կամ թէ նոյն իսկ խմբագրապետութիւնն իրեն յաճածն էր ըլլար, այսպէս շուտով չէր «մուծեր» Մարտը:

4. Պր. Գր. Խալիկեան: Լեզուական ճեմանքանի ուսուցիչներէն Պր. Գ. Խ. ընդգրկակ ուսումնախորութիւն մը գրած էր ռուսերէն (տ. «Հանգէս ամսօրեայ») Ապրիլի ծածկը: «Մշակ» (Թիւ 58) հետեւեալ տեղեկութիւնները կու տայ: «Մեր երիտասարդ հայագէտ Գր. Խալիկեան, ինչպէս հայտնիքում է «Новое Время», լեզուաբան, Մարտի ծին, Պետերբուրգի համալսարանում պիտի պաշտպանէր հրագրական կերպով իւր գիտաբանացան (քննախաւածութիւնը) «Հայկական էրօսը Մովսէս Խորենացու Հայոց Պատմութեան մէջ», վերջապէս: Այդ գիտաբանացանն նա ներկայացրել է՝ հայկական գրականութեան մնացորդային աստիճանը ստանալու համար», իսկ (Թիւ 59) կը կարգահար. «Հայագէտ Գրիգոր Խալիկեան, որ նորեքս Պետերբուրգում ստացաւ հայոց գրականութեան մնացորդային աստիճան, այս օրերս Թիֆլիսն է կէկէ, եւ այստեղից մտաւ ի գնալ Եւրոպայի՝ Ալեքսանդրովի վայրով»: Մեր շնորհաւորութիւնները Պր. Մագիտարանին:

5. Ընթերցողութեան Կարգադրութիւնը: «Նոր-Գար» (Թիւ 76) նախընտրածով մը կ'ընդլայնէ վերայիւեալ բնաբանը, երբ միջոց ցոյց տալով. «... Ընթերցողութեան օգտակար սակրութիւնը ժողովրդի բոլոր խաւերի մէջ տարածելու գլխաւոր եւ գործնական միջոցներից միւն է հետաքրքիր (պոետիկ հետաքրքրական) եւ գիւրմարտնէր բովանդակութեամբ գրքովների հրատարակութիւնը, որոնք յատուկ նպատակով ու լեզուով պատրաստուած գլխաւոր կարող են ամեն տեսակ խնդիրներ ու երեւոյթներ շօշափել: Ք. «Ժողովրդական ընթերցողութեան միջոցով միջոցներից երկրորդն է ժողովրդական դաստիարակութիւնները, որոնց նիւթը կարող են լինել պատմական անցեցող, երկր անսեռական հայացքը, նշանաբան անների կենսաբանութիւնները եւն. եւն. ք) «Գալով երրորդ միջոցն, որ է հասարակաց բնութեցրանները, պէտք է տան, որ դրա հիմքը թէեւ տարէն գրուած է մեր մէջ, սակայն գրագա-

րան ընթերցարաններն պէտքան սակաւ են եւ այնպիսի պայմաններ մէջ են գրուած, որ չեն կարող նշանակաւոր նպատակին լիովին ծառայել, մասնաւոր երբ դրանք որոշ կուսակցութեան ձեռքի խաղաղի են: ... Ահա այս երեք միջոցների միասնապէս գործակցութիւնն է, որ կարող է ժողովրդի հանել իւր ընդարմացած վիճակից, բանալ նրա միտքը, աւելացնել մտային պաշարը, մի խօսքով՝ ապրել տալ իւր մարդ: Ընթերցողութեան տարածմամբ, մի ժողովրդի կարող է անկախ մտածելու եւ գործելու ընդունակ դառնալ, իսկ այդանհրաժեշտ է նրան հասարակական կենսիկ ամեն մի քայլափոխում: Բայց անշուշտ ծանօթ է յուսուածագրութիւն ընթերցարարութեան տարածման առաջին եւ ամենէն ազդեցիկ միջոցն է՝ նախնական կրթութեան պատրաստութիւնն ամենուն համար, վստի գի առանց ստար, միս երեք միջոցների ապարգիւն են անուսումներու համար, որ, գծախտաւ բար, շատ աւ շատ են:

6. Հայ ուսուցիչներ յիշդէ: Հայ երիտասարդին ideaլն է՝ եւրոպայ երթալ, ուսումնէն աւարակ, մասնագիտութեան մը նուիրել իւր գիտքը կամ արուեստի մը: Եւ շատեր կը յաշտին իրենց ցանկացածին հասնելու. կը գտնեն բարեւար մը. բայց հազիւ թէ եւրոպական քաղաքի մը մէջ հաստատուին, եւ ահա կը սկսին — չքաւորիլ: Կամ դրամը չի բաւեր, կամ բարեբարն յանկարծական պատճառ է մ'որուն մէջ մեծ դեր կը խաղայ կուսակցականութիւնը՝ անկարող կ'ըլլայ իւր նուիրաւորութիւնները շարունակել: ... Ինքզն ռուսաց, սկսած թիֆլիս, արդէն թիֆլիսում քորիքներն ի դուր վառնուած տեսնել, բացառիկ բախտ մը յանկարծ զգուիլ, բնական է ծանր եւ ամենածանօթ տանիւնը եւ: Ըստեք կ'որոշեն յովանայն գէպը շարունակել իրենց սկսածը, չդառնալ հայրենիք, մինչեւ որ՝ պատմութեան եւ՝ ապագայն ապահովընդող վիպականը՝ չառնուի: Բայց վկայ է՝ ապրկարաղն՝ այսպիսի թշուառներն աղէտիցը, կը կարող այտէլ պոյսպիսներու որտաւաւ նամակները: Ուստի ամենայն զօրութեամբ պիտի գուշէ բարեացակամ բարեբարաց թէ՛ «յիշեցէ՛ հայ ուսանողներ» Ապրիլի տուաւ այս խորհրդածութեան «Մշակ» (Թիւ 54) մէկ նամակը, զոր ամրողջապէս յառաջ պիտի բերենք՝ բարեբարաց անուր ծանօթացներն համար, եւ հայ ուսանողաց նոր բարեբարեքը գտնելու յուսով:

Բերլինի հայ ուսանողութիւնը յայտնում է իւր շնորհակալութիւնը՝ պարոններ Պուրբեն Աւագեանցին եւ Սիւնէն Պառաւեանցին, առաջինի նուիրած 400 մարկի, եւ երկրորդի՝ ի պիտանալ իր հանգուցեալ կնոջ նուիրած 200 մարկի համար:

Ի գիտաց Բերլինի հայ ուսանողութեան՝

Բերլին, Մայիս 1.

Ս. Ագաւանց:

Կը բողոքանք — եւ ապահով ենք — երկաթեալ շղթի մը տեսնել այսպիսի բարեբարաց անուան...:

7. Միջին Խորենացու — Հայոց Պատմութեան պիտուրբու Ուրբանովսկին: Իրեն ամրողջապէս ցիւ մաս Մարտի «Շաղկիւններ», (Թիւ 1) յուսալ

կը բերենք "Մշակի" (Թիւ 54) հետեւեալ ծանօթութիւնը: "Պետերբուրգի մենք ստացանք տպագրելու համար հետեւեալը. Ներկայումս Պետերբուրգում տպուած է Մ. խոր. "Հ. Պոմմ", ախրհ. Թորքու. ք., որը առաջին տպագրութեան հետ համամասան՝ այնքան փոփոխած է, որ բոլորովին նոր տպագրութիւն պէտք է համարել: Որպէսզէն ենք, խորեն եպիկուրեան Սոփիստէն ցանկանում էր խորհուրդ տալու թիւսին հետ միաժամանակ տպագրել տալ եւ Գաւառու Քիւզմադի պատմութիւնը, բայց տպարանական պայմանները արդէնք եղան, եւ Գաւառուը այժմ պիտի տպվի խորհուրդ տալու թիւսին տպագրութիւնը վերջնականաց յետոյ միայն:"

8. Համբարձման փոքն է Հայո. "Դար-Դարի" մէջ (Թիւ 77) Ա. Կ. կը շարունակէ իւր "ժողովրդագրական բարոյք վերաբերեալ սովորութիւններն (տ. "Հ. Ամս." Երազկէփունջ Մայիսի, Թիւ 2) Ի գրի առնուլ: Այս անգամ ընտրած է "Համբարձման սովոր է Հայոց", եւ յանձնարարներ կորսաւ Ա. Կ. Ի գրածն, որով պիտի համազօրէ ընթերցողը թէ որչափ իրաւունք ունենիր ըսելու (տ. Երազկէփունջ Մարտի, Թիւ 4) թէ "համբարձման կենսոյ թաքուն գանձ է ազգային կենսոյ, լեզուի եւ ըստ իմիջ դաստիարակն", Ա. Կ. կը համեմատէ այս հաստատման մէջ, "Լէլը ու Մեկը մի ականդութիւնը" Վասակին եւ Աստղեան վեպերուն հետ: Գառաւ կը բերենք հետեւեալ նկարագրութիւնը, վասն զի կը յիշեցնէ Ա. Պոլսոյ հայ ազգային (ընդ որ տեսած ենք "Վիճակի" որը բազմաթիւ յայն եւ երազային ընտանիքներ) մէկ սովորութիւնը: "Համբարձմանց մի օր յոռաւ հայ աղջկանք 10—18 հոգուց խմբեր են կազմում, թափառում են սարէ սար, ձորէ ձոր, եօթներանգ ծաղիկներ հաւաքելով վերջնում են մի բլրի, մէջը լցած եօթը սարբեր-տարբեր աղբիւրի ջուր, եօթներանգ ծաղիկփառնքն անց են կացնում բլրի բերանը եւ տալիս են մի աղջկայ ձեռք, որ պարտաւոր է հանդիսաւոր թափօրի ժամանակ խմբին առաջնորդել: Բլրիը կըլլում է վեճի բլրի, Թափօրի ժամանակ երգում է հետեւեալ երկապը.

Ձան, ջան, վեճակ ջան,
Վիճիկս անուն է ի՞նչ եր

Խմբի անդամներն ընտրում են մի ամենասիրուն աղջկի (խն) Ա. Պոլսոյ շրջակայքը 6—7 տարեկան). դա խմբի մէջ նորահարի պաշտօնն է վարում, զարգարում, բօլն երեսին եւ միեւնոյն ժամանակ պահելով հարսնութեան վերաբերեալ համեստութեան ու ամբողջականութեան բոլոր պայմանները: Խումբը նախեւառաջ իւր ծաղիկփառնքն ու վիճակի բլրիը օրհնել է տալիս քահանային. օրհնելուց յետոյ ման եւ քալիս անէ առնէ, հարստին, աղքատին, դրացուն թէ օտարին անխորհրդեղանքով վիճակի ու նորահարսին, եւ հաւաքում են իւր ու հաւկիթի: Եւ այսպէս բոլոր (!) տները պարտելուց յետոյ կուսանան այդ խումբն ու զուարթ գիւմում է դէպի գետափ կամ մի սարի ու բլրի տակ, նախ իրենցից մէկին ընտրում են իբր արիւն (մեծ), որ եկէ կերակուրն ու բաժանէ. այս-

տեղ ծաղիկաց յետոյ սխում են երգել, պարել, իւրացնել, եւ այլն. եւ այլն:

9. Հին առիթաւն է "Արեւելքին" (Մայիս 21) կը գրեն Կարինէ, թէ "Հինոյց, անուանեալ գիւղին՝ Ա. Երզնանէն եկեղեցւոյ մէջ իսկ մտադրաթիւս ակետանան մը, մեծապէս եւ արծաթապատ կողքով, հիմա՛ն գունաւոր պատկերներով զարդարուած: Յիշատակարանն էր հասկցուի թէ գրուած է ՆՇԻ (Քրիստոսի 1037) Թուականին, այսինքն 859 տարւոյ հուլիսին, Յիշատակարանն ալ գրուած է ամբողջին: — Մտադիր կ'ընենք թէ նամակագրին գրութիւնն ի՞նչ ընթերցած է խմբագրութիւնն. երկու տեղ տպուած է ՀՇԻ, պէտք էր ՆՇԻ ըլլալ, ապա թէ ոչ անձնօթ, թուական մը կ'ըլլայ ՀՇԻ. ըստ որում Հ = 70, 2 = 80, Ի = 7:

10. Հինից հոգի բոլոր իւրից խումբ "Մշակին" (Թիւ 56) գրուած նամակ մը կ'իմանանք թէ Գեորգ Մէլիք-Շահապարան Դէ-Շահուր գաւառացի բարեգործական նպատակներու համար 5000 քր. կտակեր էր. "Կտակված գումարը բաժանված էր այսպէս. Էմիմանի օգտին 1000 քր. Գեորգեան ճեմարանին՝ 1000 քր. Ներսիսեան դպրոցին՝ 2000 քր. Դերբէնտի ս. Ամենափրկիչ եկեղեցուն՝ 500 քր. Դերբէնտի հայ աղքատներին՝ 200 քր. մահմադական շքաւորներին՝ 100 քր. Ներսիսեան շքաւորներին՝ 100 քր. ուսու շքաւորներին՝ 500 քր. Դերբէնտի ճիւղ բուժարանին՝ 50 քր. — Կտակ մը, որ իրաւամբ կրնայ անուանուիլ "ընդհանուր բարեգործական":

11. "Հ. Գ. Երազկէփունջն ուսուցիչ-նիւն գաւառական: — Փետրուարի Երազկէփունջն մէջ (Թիւ 9) համառօտիւ յոռաւ բերած էինք "Հ. Ի մէկ գիտութիւնը, որով վիճանական դպրոցին աշխարհաբար կուգէր ընդառաջել: Եւ քանի մը խորհրդածութեանց վնասեցաւ որտեւ պատասխանեց նոյն խմբագրութիւնը, խտտանալով թէ օրինակներով իսկ ցոյց պիտի տայ "Հանդէս Ամսօրեայի, աշխարհաբարին թերութիւնները: Միշտ պատրաստ եղած գիտութիւններէն օգտուելու, Ապրիլի թուին (տես "Հ. Ամսօր.") թիւնակցութեան մէջ այսպէս գրած էինք. "Ամբիւս. — Հ. — Կը տպանենք Ձեռք իւրօրման: Ոչ զք վերադարձ կուգեն մեր խօսքերով, բայց ընդառառութեան իրաւունքն ալ մի զանաք մեկը": Կը պատահիր մեծ անկեղծութեամբ. բայց յանկարծ՝ փոխանակ գիտութիւններ կարգաւոր, առաջնակարգութեան մը կը կարգանք, թէ "Ինչո՞ւ համար" "Հանդէսն" "Եւսեւ" "Ընեն" ձեւերը կը գործածէ, փոխանակ "աւսեւ" ձեւերով: "Հանդ." "Հանդ." թիւ ցոյց տայ, եթէ կը հաճի, թէ ինչո՞ւ ինքն որդեգրած է պոստիստ աղաւաղեալ կրկնող: Ընորհակալ կը լինիր (միշտ "Հ. Ինչ" խօսքը) եթէ կը պարզ թէ ինքն ինչ օրհներբերու կոթման՝ սահման կը գծէ մերժելից աղաւաղմանց եւ յարգելի շրջագիտութեանց միջեւ: Այդ օրհներբերուն մենք ըստ ուշագրութիւն նուիրած ենք եւ ունինք ոչ սակաւ տանիք, այլ կը բաժանենք որ քան զմեզ աւելի հեղինակագործ խմբագրութիւն մը, որպիսի է "Հանդէս" գիտին, խօսի նախ:

խօսիչը ուրեմն. բայց շատ ի խոր շնորհ միտ-
նիր, որովհետեւ լեզուաբանական գաղափարը չէ
մեր միտքը, այլ մեր ցուցումները պիտի բխան —
ad hominem. «Ընել» եւ «ստել» սովորական եւ
արեւմտեան հայ գաղափարաբաններու, եւ ոչ
ինչպէս կը կարծէ «Հ.» «արեւը ուրեք նաեւ արեւ-
մտեան Հայոց մէջ Ա. մէջ (ստել) եւ ոչ թէ Ը. մէջ
են այդ բառերը»։ Այս կը գործածեն «ուրեք ու-
րեք» «ստել» եւ «ստել», բայց արեւմտեան քա-
նաւ լեզուաւ չէ, այլ նմանութեամբ արեւելեան
հայերէնի, որոնց կը պատշաճեցնեն իրենց գրիչը
արեւմտեան գրողներէն անմիջ՝ ընդ առ եւ «Հ.»
խմբագրութիւնը։ Եթէ ըստ «Հ.» «ուրեք ուրեք»
է միայն արեւմտեան գործածութիւնը, ուրեմն —
ընդհանուր չէ. սակայն այս «ուրեք ուրեք» շնորհ
կրնար մեր համայնութիւնը տալ, քանի որ օրին-
ելած է այս արմատական սին սլուսի կամ նաւ-
գաւ. եւ ոչ «լեզուական յայտնի եւ աններկի ա-
նցարար»։ Եթէ որ չի ոգիւ, «անողել» է. ուրեմն
ինչո՞ւ անկողնիլ ընկիւղ. եւ ասիկ ինչո՞ւ եղած է.
եւ ինչո՞ւ «Հ.» անկողնիմ չ'ըսեր, այլ կ'իշխամ...
Եթէ աշխարհաբար հայերէնի մէջ արմատական
այնչէ չի ուղի (որ անկող վարդապետութիւն է),
ինչո՞ւ «Հ.» միշտ ինչո՞ւ, ինչո՞ւյն կը գործածէ,
(սեւ, 1896, Յունիս 1. Թիւ 6, էջ 83, երկրորդ
տող եւ շատ տեղ)՝ արդեօք չ'ընէմ, կ'ը բառի մէջ
աշխարհականութիւն է թէ ոչ։ Այ, սիրելի «Հ.» եթէ
բնողորդիկ լեզուաւ պիտի խանդավառ պարզ աշ-
խարհաբար մը՝ ինչպէս շատերն ասէ 10—15 տարի
յուսալ ձեւանորիցին, գրաբարի մտեցնել կար-
ձեւելով, եւ սկսան անխախտ դաբար ոճերով ու գա-
րաւմաներով աշխարհաբար ողորդել, գիտցել թէ
ի զուր աշխատութիւն է, ի շուրջ'աղար եւ ի հուր
կը գրէ։ Աշխարհաբար սլ անի իւր կանոնները.
ապա թէ ոչ կը սովորեցնէ «ճամբայ կ'ընէ»՝ զբւ-
աշխարհաբարի մէջ «Երանէ (ի) ճանապարհ» «ան-
կողմն (որ) ընկողնի եւ ընդողնի ալ գրուած կայ
գրաբար» պատկերցաւ, պիտի ստիպուիք բռնել
«...պատկերցաւ» որովհետեւ գիտե՞ք անշուշտ թէ
«պատկերիչը պատռի, պատռիլ բառն է։ Սա
խօսքը. «բարեկամն կը մեռնէ... պիտի հաւանի եւ
սեռնէի զինքը, եթէ կենդանի գտնէի, պիտի ծան-
նար զիս, ձեր առաջնորդած հայերէնով պիտի բա-
նարտէիք» բարեկամն կը մեռնէ... պիտի հաւա-
նէի եւ անսեռնի զինքը... եթէ կենդանի գտնէի,
պիտի ծանոթը զիս...»։ Դարպարաբար կ'ստէ ձեզ,
թէ եր կողմը, լաւ չէք աներ, ձեզի ծանօթ լե-
զուի վերայն, պատասխանելով ճամբարտեալ աշ-
խարհաբար մը... իսկ եթէ առաջայտ լեզուն սի-
րուն կ'երկար ձեզի, գիտցէ՞ք թէ նոյն լեզուին հա-
զն կը պահանջէ որ ասեմ եւ անեմ գործածուի,
վանդի ամբողջ լեզուի constructionը գաղա չ'իմանց
վրայ է. եւ «բո՛ւմը կամ «ընեմ» «սեւմ» «ա-
նեմ» յի վիճակով աշխարհաբար լեզուն կանոնա-
բաժն չ'էք ըլլար, «Հանդէսն» «յուսակնութիւն»
չունեն «Հ.» ի վարդապետն ըլլաւք. բայց գտնէ կը
ջանայ եղած օրէնքներն յարգելով կանոնաւոր լե-
զուի՝ սեննեալ. եթէ «Հ.» ի խմբագրութիւնն
կրցանք՝ այս անգամ նաեւ քիչ մը իմաստամ բա-
ռերով համոզել, լաւ է, ապա թէ ոչ Պողոտի մար-

ջիղին խօսքը կը ստիպուիք կրկնել. «die
Wahrheit ist vorhanden für den — Weisen»
(Ընկերի Don Carlos, Դ. Ար. Տեւ. ԻԱ.) եւ ա-
սով կը փակիք ընդ միտ տեսչարանին վարագոյրը։
12. Հայ երեւելիք գրաբար։ Մեծաւ սա-
րսիւթեամբ կը փութանք ծանուցանել թէ
Մարտի թ առն մէջ (ա. Դարպիկփունջ Թ. 12) յի-
շատաւարած ցանկը շատ երկարահաս զարկեր րն-
գունեցաւ իրր յաւելած, վասն զի, ինչպէս Թիֆ-
լիսի հայ թերթի երէն կ'իմանանք, Թագապետութեան
հանդիսին առթիւ բազմաթիւ անկիւր, այլեւայլ
առասական մեծ ու փոքր պատուանշանիք առին։
Ամենեւ հաւաքարար մեր արտագին բարեմակեա-
լութիւնները։

13. Բաբոյի Մարգարէական ընկերութիւնն
«Մշակի» մէջ (Թիւ 61) համաժողով տարիներէն
մի կայ այս ընկերութեան գործունեութեան վրայ.
Հարաւարար Ա. Գալստեանց առաւորն լեզուա-
գրքոյի մը գրելով ուղարկել եւ Նիժնի-Նովորո՞սն այս
տարւան ցուցահանդէսին. ահաւասիկ մանրամասն
տեղեկագիրք. «Մինչեւ այժմ ընկերութիւնը մուտք
ունեցել է 294.277 րբ. 77 կոպ. Ժախս. —
190.888 ր. 24 փ. Բացի դրանք ընկերութիւնը
հաւաքել է 94.230 ր. 97 փ. Նոր շինութեան հա-
մար։ Առ 1-ն Յունուարի 1896 Թ. ընկերու-
թեան առանձն գրամական կարգութիւնն է —
103.389 ր. 53 փ. եւ բացի դրանց շարժական եւ
անշարժ կայքք. 1) Նոր շինութիւնը՝ արժ. 1000-
թեմ 115.155 ր. 41 փ. (շինութեան վրայ պարտք
կայ 26.241 ր. 40 փ.) 2) Տին շինութիւնը՝ արժ. 100-
թեմ 9642 ր. 92 փ. 3) Գրողարան-ընթիւ
ցարան, որ արժէ 14.000 ր. (Տինարկութեան օրից
ծախոված է 24.905 ր. 25 փ.) եւ 4) Կահարարիք,
արժ. 2370 ր. 72 փ. Այդպիսի լծով
գործունեութիւնն ոչ թէ միայն ազգային երախ-
տագիտական զգածմունքներ կը զարթոնցանէ, այլ
եւ օտարաց՝ զարմանք։ Այ Ներկայացնենք (ըստ
«Արձագանքի», (Թ. 61) առաւորն «Կաւկաս» լրս-
գրին այս առթիւ ըսածը. «Մեր համարակալան
կեանքն այնքան զանազալ է եւ անզոյն, այնքան
աղբառ է ինքնուրոյն երեւոյթներով, որ Հայոց
Մարգարիկան ընկերութեան գործունեութեան
հետ ծանօթանալը չէ կարող թարմացնող եւ
կազդուրիչ տալարութիւն չունեն, որովհետեւ
այդ ընկերութեան գործունեութիւնը երեւան է
զաւրն իբրեւ մի օտգի մեր գաւառական ապրու-
կայթի եւ անգործութեան տաղապատմ... Թող
Հայոց Մարգարիկան. ընկերութիւնն օրինակ լինի
երկրի եւս ազգութիւններին, Ար կրկնէք եւ
մենք այս վերջին տողերը։

14. Երկրորդ տարի. «Արձագանք» (Թիւ 61)
կը գրէ. «Այս տարի շինարարական առաւորն
աւարտել են ուսման ընթացքը 85 երիտասարդ,
որոնցից միայն 3 հայ, այն է Իշխ. Բարսեղ. Արդու-
թեան-Երկրայնաբանուի, Միքիմանեանց Ալադիկի
եւ Մարգարեանց»։

15. Հայ-թիֆլիսէն ի Գաղղիա։ Ըստ «Երեւել-
քի» (Յունիս 4), «այս տարի Պարսիս երկու սա-
լաններուն մէջ, չորս հայ նկարիչներու անուններ
երեւցան։ Ըսն-գ' Մարտի Սպարիս մէջ՝ Պ. Զա-

բարեան... ցուցադրած էր երկու նկար. Հանգ-
Էլիզէի Սալոնին մէջ՝ Պ. Տիրանեան ուներ երկու
կտոր, որոնց մէջ «Արեւելեան բաղնիք» մը...
Պ. Հապանեան՝ որ երեք տարիէ ի վեր Հանգ-Էլի-
զէի Սալոնին մէջ կը ցուցադրէ ծովանկարներ, այս
տարի ալ ուներ «Երկու վրայ լուսնի ծագում» մը...
... Զորբոր Հայ արուեստագէտը, Պ. Հոսինեան...
իւր «Խեղճ» նկարով... Ար կրկնէր «Արեւելքի»
վերջին խտրերը... «Երկու լուսնի ծագում» մը
տաղանդաւոր ողջակիցներու»:

ԺԱՆՆԱԲԱՆ

ՔԱՂԱՔԱՅԱՆ ՏԵՍՈՐԵՐԻՆ

Վիսնա, 25 Յուլիս, 1896:

Որոշաւորաւ: Մինչեւ ամառայն կէ-
տերը բովանդակաւ քաղաքակրթական ազ-
գերութիւն մտադրութիւնն ուղղուած էր այս
լայնածաւալ տէրութեան վրայ: Փառա-
ւոր նախնականութիւններ, որ սակայն «ան-
խառն», չմտացին: Բարձրագոյն կայսրութիւննե-
րու խաղաղութիւն ծայրերու մէջ լուսնեան եւ
— ողորդ ու դառն կողմերու միջեւ:
Դժբախտութեան մը զոր գացին 3 — 4000
անձրեւ: Ընծանով պիտի միայն այս աղէտից
պատճառը: Մեծ հաւանականութեամբ
կ'ընդունուի թէ այսպիսի աղէտներու
մէջ զրգուած ժողովրդեան մը անասնոց
կիրքն էր, որ ժամ մը առաջ հանդիս կը
փութար իւր երեւակայած երջանկու-
թեան, — այսինքն գրաւել կուժերէն
մէկը, որով ըստ իւր կարծեաց, ազատ
պիտի ըլլար, ուզած շափով նոյն օրերն
կապալաններն յաճախել, — սակայն կան
ուրիշ երկու կէտեր, որոնցմով ումար
կատկամանաց սեւ քիծ մը կ'առնուն,
մանաւանդ եթէ մտածենք, թէ փոխանակ
քաշխուժ ժամը 11ին սկսեալ սկսած
է անհրաժեշտ ժամը 6ին, որեւէ որո-
շեալ ժամէն 5 ժամ՝ յառաջ:

Պարսկաստան: Նոր Շահն սկսած
է քարենորոգութիւններ մտցնել իւր տէ-
րութեան մէջ, շարունակելով իւր մեծա-
նուն ճորն սկսածը: Թեւեռանէ լուր կը
տրուի, թէ նոր նորոգութեան մը պաշ-
տօնապէս ծանուցուեցաւ, թէ հրապարա-
կական պաշտօններ, պատիւներ, զինուո-

րական տնտեսներ եւ շրջաններն ալ-
տուշետու պիտի քաշխուժն ոչ թէ ար-
ժաթի փոխարէն, այլ միայն իւր վար-
ժատրութիւնն արժանեաց: Բաշիփի շրո-
շանն անցած է կ'երեւայ՝ կ'ըսէ անկող-
նակալ լրագիր մը, Պարսկաստանի հա-
մար: Անուարիկ օրինակելի փորձիկ տէ-
րութիւն մը. ուր էր թէ շատ մը մեծ կար-
ծաւածներուն համար հաստատել կարե-
նայինը այս յառաջադիմութիւնը: —
Միւս կողմանէ զանապաղութեան համար
մանր մունր խորտուներ կը ծանուցուին,
անշուշտ գուրկ են որ եւ իցէ նշանա-
կութիւն:

Չին: Լի-Տունգ-չանգ փոխաբային
կամ լիազոր պաշտօնէին, Նորապ ըրած
ճանապարհորդութեան մեծ կարենորո-
թիւն կը արուի. զոր մենք պարզ պատեմ
աղիւս ծնած, քաղաքաւարական այցե-
լութիւն կ'անուանենք:

Առաքիւս-Հոնգսիւս: Յուցահա-
ղէսի փողահարութիւններն ու թմրակո-
ծութիւնները չկրցան գրաւել այն ուշա-
դրութիւնն, զոր ըրաւ Գոլուխովսկի իշ-
խանն իւր սրտապնդիչ եւ ողբաբեկ խոս-
տովանութիւններով: Ամենանշանաւոր
խօսքը՝ զոր արտաքին գործոց պաշտօ-
նեայն պատուիրակութեանց ժողովին
առջեւ խօսեցաւ, էր հետեւեալը. «Արեւե-
լեան խնդիրն», նկատմամբ Նորուային
քննած քաղաքականութիւնն է — մեծ
նախադէպ մը ինքնուրուշեցող դա-
րու...: Նոր քան մը չէր այս մեզի հա-
մար, համարուած ենք թէ քառ անունը
տուաւ արդի քաղաքականութեանց. քայց
այսպիսի նշանաւոր անձի մի բերնէն —
չէինք յուսար: Ուրեմն եթէ թերութիւնը
ճանշուցեցաւ, ուղղելը դուրսն է:

Սպանիա: Այս յուսահատ տէրու-
թեան վիճակին վրայ պիտի չխօսինք.
այլ քանի մը թուանշաններ յառաջ պիտի
բերենք, ցոյց տալու համար թէ «Անոխ-
լեան գոհարն», ստանալու փառքը պիտի
կորսնցնէ Սպանիա: Տէրութեան «Expo-
ca», լրագիրը՝ 1895 Մարտէն մինչեւ 1896
Ապրիլին վերջը, Կուրա ուղարկուած զի-
նուորաց եւ ռազմական նիւթերու ընդ-
հանուր վիճակագրութիւն մը կու տայ:
Ըստ այսմ ուղարկուեցան, 40 զորա-